

# تمایز بین سن رشد جزایه با سن مسئولیت کودکان براساس قوانین داخله ایران





مرکز عدالت  
برای کودکان و نوجوانان

# تمایز بین سن رشد جزایه با سن مسئولیت کودکان بر اساس قوانین داخله ایران

نویسنده: حسین رئیسی؛ وکیل حقوق بشر  
دپارتمان حقوق و پژوهشهای حقوقی دانشگاه کارلتون  
اوتاوا، کانادا

## مقدمه

کودک کیست؟ چه کسی کودک محسوب می‌شود؟ این سوالی است که پاسخ به آن مرز بین بزرگسالی و کودکی را مشخص می‌کند. با تعیین این مرز که البته ساده نمی‌باشد، می‌توان سوال دیگری را مطرح کرد و آن اینکه چرا لازم است کودک از بزرگسال متمایز باشد؟ و مهمتر اینکه چرا در ساختار عدالت کیفری این تفکیک اهمیت دارد؟ میزان رشد جزایی و متعاقب آن میزان مسئولیت در اطفال و نوجوانان با پاسخ به این پرسش‌ها مشخص خواهند شد. شخصیت و ویژگی‌های شخصیتی افراد بخصوص در سنین نوجوانی بر رفتارهای آنها تأثیرات زیادی دارند. با این حال در ساختارهای عدالت کیفری باید قدر مسلمی از مرز کودکی و بزرگسالی داشته باشیم، در عین حال، شرایط و ویژگی‌ها و مشخصات فردی در زمانی که کودک با ساختار عدالت کیفری روبرو می‌شود، در میزان مسئولیت با اهمیت است، همچنانکه در میزان درک ماهیت عمل مجرمانه متفاوت خواهند بود. با وجود اینکه در ساختار حقوقی ایران نظیر بند «ب» ماده اول قانون حمایت از کودکان و نوجوانان، که در آن به صراحت همه کودکان تا ۱۸ سالگی را مورد حمایت قرار داده، در عین حال در جرایم مهمی مانند جرایم حدود و قصاص، بدون توجه به شرایط رشد اطفال و نوجوانان و بدون توجه به شخصیت آنها مسئولیت کیفری کامل برای آنها فرض شده است.

ساختارهای حقوقی، فرهنگ‌ها و جوامع مختلف تعاریف خاص خود از کودک و ایام کودکی دارند. به تعداد کشورهای جهان تنوع در تعریف کودکی از بزرگسالی وجود دارد. زمانیکه این تعریف مورد توجه بیشتر قرار گیرد، فاکتورهای متعددی مورد توجه قرار خواهد گرفت.<sup>۱</sup>

با وجود تاکید کنوانسیون حقوق کودک در ماده اول به اینکه همه افراد زیر ۱۸ سال کودک محسوب می‌شوند، در کشورهای مختلف به تناسب تفاوت فرهنگ‌ها و مذاهب تعاریف متفاوت از مرز کودکی و بزرگسالی در ساختارهای، فرهنگی، حقوقی و اجتماعی مشاهده شود. به طور مثال امکان ازدواج در سنین ۱۰ تا ۱۵ سالگی در برخی کشورها برای دختران و در سنین ۱۵ تا ۱۸ سالگی برای پسران وجود دارد. بدیهی است شخصی می‌تواند ازدواج کند که به سن مسئولیت

رسیده باشد و از رشد عقلی مناسب برخوردار باشد. با وجود اینکه همه کشورهای جهان از جمله جمهوری اسلامی ایران کنوانسیون حقوق کودک را پذیرفته‌اند، همچنان تعاریف و سنین متعددی درباره کودکان دیده می‌شود. این تفاوت‌ها در جایی حساس‌تر می‌شوند که زندگی، رشد و شکوفایی کودک در معرض قضاوت و در پی آن در معرض خطر قرار می‌گیرد.

دولت جمهوری اسلامی ایران در سال ۱۳۷۲ کنوانسیون حقوق کودک را با حق شرط پذیرفته است.<sup>۲</sup> با این وجود تعیین سن رشد جزایی و به تبع آن سن کودکی از بزرگسالی همچنان محل مناقشه‌های حقوقی متعددی حتی در سطح قانونگذاری، در سطح دادگاهها و در مراکز پزشکی قانونی ایران است. آیا علائم ظاهری بلوغ نشانه رشد عقلی است؟ بدیهی است که مسیر رشد انسان از تولد تا ۱۸ سالگی را دوران کودکی تشکیل می‌دهد. دوره کودکی مهمترین زمان رشد انسان است. هر اتفاقی ممکن است بر رشد و توانایی فکری و ذهنی کودک تاثیر داشته باشد. همه این اتفاقات رشد جزایی و ماهیت جرایم را برای نوجوانان متفاوت می‌سازد.

آنچه در این تحقیق اهمیت دارد، موضع و برخورد قوانین، ساختار عدالت کیفری با رشد جزایی، مسئولیت به خصوص مسئولیت کیفری می‌باشد. چون شرط قضاوت عادلانه و منصفانه درباره کودکان معارض قانون تشخیص میزان دقیق مسئولیت آنها بر مبنای اندازه‌گیری میزان رشد جزایی آنها می‌باشد. بدون توجه به فاکتورهایی نظیر رشد مغزی<sup>۳</sup>، ظرفیت و توانایی فردی<sup>۴</sup> و تجربه‌های دوران کودکی می‌توانند بر توانایی تحمل شرایط مسئولیت کیفری که سیستم عدالت کیفری تعیین می‌کند تاثیر مستقیم داشته باشد. عادلانه و منصفانه بودن رفتار این سیستم بدون مطالعه رشد جزایی برای افراد کمتر از ۱۸ سال ممکن نخواهد بود. سن مسئولیت کیفری مربوط به حداقل و پایین‌ترین سنی است که کودک در آن مسئول شناخته می‌شود و ممکن است با مجازات روبرو گردد.

تدریجی بودن رشد و بلوغ انسان چنانچه موجب نقض قوانین کیفری شود، رشد جزایی یا سن بلوغ جزایی او را مطرح خواهد ساخت. برای جلوگیری از پیچیدگی موضوع، باید گفته شود که میزان تحمل و درک کودک را باید سنجید سپس درباره مسئولیت او اقدامات قضایی را دنبال کرد. ابزارهای سنجش مسئولیت در ساختار حقوق کیفری ایران بر اساس قانون مجازات اسلامی و قانون آیین دادرسی کیفری تعیین شده است. در این نوشتار حقوقی به شیوه مواجهه سیستم عدالت کیفری ایران با رشد جزایی و سن مسئولیت می‌پردازیم.

۲- قانون اجازه الحاق دولت ایران به کنوانسیون حقوق کودک مصوب ۱۳۷۲/۱۲/۰۱

۳- Brain development

۴- Competency

# بخش اول: حداقل سن مسؤلیت کیفری در نظام حقوقی ایران

پیش از تصویب قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ ساختار عدالت کیفری ایران صرفاً سن مسئولیت کیفری را بدون انعطاف مساوی با سن بلوغ می‌دانست. این در حالی است که در قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ این موضوع تغییر یافته است. در این قانون در مورد اشخاص زیر ۱۸ سال در جرایم تعزیری که گستردگی زیادی دارد، سن مسئولیت تدریجی پذیرفته شده است. بر این اساس اشخاص به دو گروه ۹ تا ۱۵ و ۱۵ تا ۱۸ سال تقسیم شده‌اند. در جرایم حدود و قصاص که گستردگی زیادی ندارند، اما مجازات‌های سنگین را دربرمی‌گیرند، سن مسئولیت شرعی مد نظر قرار گرفته است. تاکید بر سن بلوغ همچنان در این ساختار باقی مانده، اما ماده ۹۱ قانون مجازات اسلامی تحولاتی در آن ایجاد کرده است. اگر چه موضوع بلوغ یا سن بلوغ شرعی از قانون و ساختار عدالت کیفری کنار گذاشته نشده، اما تحولات ماده ۹۱ مورد اشاره انعطاف در این سن را با شرایطی پذیرفته است. بدین معنی که برای نخستین بار به سن رشد جزایی و تدریجی بودن آن توجه شده است. به این معنا که شخصیت کودک بدون توجه به سن بلوغ وی بررسی شود. این قانون در مدت کوتاهی که اجرا شده، موجب نجات جان نوجوانان زیادی که در زیر سن ۱۸ سالگی مرتکب قتل یا جرایم حدود مستوجب مجازات اعدام شده‌اند، گردیده است. نکته مهم اینکه به هر میزان به این قانون و تدریجی بودن رشد جزایی بیشتر پرداخته شود، امکان نجات افراد بیشتری از مجازات‌های سنگین فراهم می‌گردد.

قانون مجازات اسلامی در ماده ۱۴۶ مقرر داشته که افراد نابالغ مسئولیت کیفری ندارند، همچنین ادامه داده که سن بلوغ در دختران و پسران، به ترتیب ۹ و ۱۵ سال تمام قمری است. (ماده ۱۴۷ قانون مجازات اسلامی).

## **اگرچه این قانون به مقررات شرعی وفادار مانده و سن مسئولیت جزایی را مصادف با سن بلوغ شرعی دانسته است، ولیکن در نوآوری ماده ۹۱ قانون موصوف شرایط و وفاداری قانون به سن بلوغ شرعی در جرایم حدود و قصاص دچار تغییر شده است.**

همچنین در جرایم تعزیری آنجایی که فقه جعفری مانعی برای تدوین قانون نبوده، بر اساس شرایط کودکی به رشد جزایی کودک و تناسب رشد جزایی و سن مسئولیت توجه کرده است. از این رو دوران کودکی ساختار عدالت کیفری به چهار گروه سنی و شرایط مسئولیت کیفری برای کودکان کمتر از ۱۸ سال اشاره دارد.

سن مسئولیت کیفری در قانون	۱۵-۱۸ سال	۹-۱۵ سال	۱۲-۱۵ سال	۹-۱۸ سال
تفکیک جنسیتی در سن مسئولیت	پسران	پسران و دختران	پسران	دختران
نوع جرم	جرایم تعزیری، حدود و قصاص	جرایم تعزیری	جرایم تعزیری	جرایم حدود و قصاص
مواد قانونی	۸۹ و ۹۱ ق.م.ا	۸۸ ق.م.ا	تبصره ۲ م ۸۸ ق.م.ا	۸۸ و ۹۱ ق.م.ا

• **گروه اول:** چنانچه در جدول بالا می بینید کودکان پسر کمتر از ۱۵ سال و دختران کمتر از ۹ سال فاقد هر نوع مسئولیت کیفری هستند. در قانون آیین دادرسی کیفری و قانون مجازات اسلامی پیش بینی شده که افراد نابالغ فاقد مسئولیت کیفری هستند ( ماده ۱۴۶ ق.م.ا ماده تبصره ۱ م ۳۰۴ ق.آ.د.ک). با وجودی که پسران کمتر از ۱۵ سال فاقد مسئولیت کیفری شناخته شده اند، در تبصره ماده ۸۸ قانون مجازات اسلامی برای جرایم تعزیری آنها اقدامات تأمینی و تربیتی موضوع بندهای «ت» و «ث» ماده ۸۸ مقرر شده است.

• **گروه دوم:** کودکان دختر ۹ سال تا ۱۵ سال و پسران ۱۲ تا ۱۵ سال هستند. در این گروه دختران درباره همه نوع جرایم از جمله جرایم تعزیری، حدود و قصاص ممکن است مسئول شناخته شوند. درحالیکه پسران تنها پس از ۱۵ سالگی امکان مسئول شناخته شدن در جرایم حدود و قصاص را دارند. پسران ۱۲ تا ۱۵ سال تنها در جرایم تعزیری ممکن است مسئول شناخته شوند. رسیدگی به اتهامات این گروه از کودکان در همه مراحل اعم از مرحله تحقیقات مقدماتی و مرحله محاکمه در دادگاه های اطفال به عمل می آید.

• **گروه سوم:** کودکان پسر و دختر ۱۵ تا ۱۸ سال در همه جرایم ممکن است مانند بزرگسالان مسئول شناخته شوند. تنها در جرایم تعزیری این گروه سنی از برخی حمایت های قانونی بیشتر بهرمنند می شوند همچون مواد مندرج در قانون حمایت از کودکان و نوجوانان. رسیدگی به اتهامات این گروه سنی در همه جرایم در مرحله تحقیقات مقدماتی با دادرسی می باشد. در جرایم حدود و قصاص به اتهامات کودکان این گروه سنی در دادگاه های کیفری یک ویژه کودکان به عمل می آید. بدین معنی که آنها در جرایم حدود و قصاص مانند بزرگسالان و در همان دادگاه بزرگسالان باید حاضر شوند.



در همه گروه‌هایی که بیان شد، تفکیک جنسیتی قابل رویت می‌باشد. اگر چه در آمارها تعداد دخترانی که مرتکب جرایم حدود و قصاص می‌شوند در گروه سنی بالای ۱۵ سال معمولاً قرار دارند با این وجود نمی‌توان نسبت به تفکیک جنسیتی آشکار در قانون بی‌توجه بود. بدین معنی که امکان محکومیت دختران در جرایم مهم بیش از پسران وجود دارد، چون محدوده سنی بیشتری از دختران مشمول جرایم مهم خواهد شد.

# بخش دوم: تحولات سن مسئولیت کیفری در سیستم عدالت کیفری ایران

با توجه به حاکمیت ساختار نظام حقوق اسلامی و فقه جعفری به عنوان یکی از اصول قانون اساسی در ایران،<sup>۵</sup> قانونگذاران ایران خود را متعهد به اجرای مقررات فقهی - اسلامی می‌دانند. این اصل موجب شده تا امکان وقوع تحولات با کندی همراه باشد. در عین حال قانونگذاران در مجلس شورای اسلامی ضمن حفظ اصل اسلامی بودن و تبعیت از فقه بدون اینکه تغییری صریح در سن ۹ و ۱۵ سال به عنوان سنین دختران و پسران برای رسیدن به بلوغ و به تبعیت آن برای داشتن مسئولیت کیفری را حفظ نموده‌اند. تعهد قانون و سیاست‌های قانونگذاری به فقه سبب شده تا همواره سن بلوغ شرعی محور قانونگذاری در باره سن مسئولیت باشد. با این حال دو تحول عمده در حوزه سن مسئولیت کیفری کودکان در سیستم عدالت کیفری ایران بعد از انقلاب ۱۹۷۹ رخ داده است. یکی از مهمترین تحولاتی که در سن مسئولیت کیفری رخ داده، پذیرفتن سن ۱۸ سالگی به عنوان سن پایان کودکی است. دیگر تحول مهم پذیرش تدریجی بودن بلوغ و رشد است. این دو تحول در کنار یکدیگر شرایطی فراهم نمودند تا از سن بلوغ به سن رشد درباره سن مسئولیت کیفری برسیم.

**الف) منشا تحول اول پذیرش کنوانسیون حقوق کودک در سال ۱۳۷۳ می‌باشد.** اگر چه این کنوانسیون با حق شرط مورد پذیرش قرار گرفته، اما پیش‌بینی سن ۱۸ سالگی برای کودکان موجب شده تا این مبنای حمایت‌های مختلف برای کودکان باشند. همین امر در دسترسی به عدالت برای کودکان را سن ۱۸ سالگی قرار داده است.<sup>۶</sup> سن ۱۸ سالگی در بسیاری از قوانین ایران مانند قانون جدید حمایت از کودکان و نوجوانان مصوب ۱۳۹۹ وارد شده است. البته همچنان قانون مورد اشاره به سن بلوغ شرعی پایبند است، در عین حال همه حمایت‌هایی که شامل حمایت‌های متعدد از جمله حمایت‌های کیفری می‌شود در قانون مورد بحث برای همه افراد کمتر از ۱۸ سال در ماده اول آن پیش‌بینی شده است.

پایبندی به حمایت کردن از افراد زیر ۱۸ سال به عنوان تعریف کودکی و به منظور رعایت مصالح و منافع عالی‌ه کودکان در قانون حمایت خانواده<sup>۷</sup> مد نظر قرار گرفته است.

یکی از مهمترین حوزه‌هایی که سن ۱۸ سالگی در سیستم عدالت کیفری وارد شده، در تاسیس کانون‌های اصلاح و تربیت و دادگاه اطفال و نوجوانان است که رسیدگی به جرایم آنها را به دادگاه ویژه اطفال و نوجوانان موکول کرده و نگهداری کودکان کمتر از ۱۸ سال معارض قانون صرفاً در کانون اصلاح و تربیت امکان‌پذیر خواهد بود.

**ب) منشا تحول مهم دوم، تصویب و پیش‌بینی ماده ۹۱ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲ می‌باشد.** درباره این قانون بسیار شنیده‌ایم. ظرفیتی که این قانون ایجاد کرده، جای بحث‌های حقوقی بسیار زیادی بوجود آورده است. تحولات این قانون در حقیقت موجب

۵- اصل چهارم قانون اساسی ایران

۶- کنوانسیون حقوق کودک در ماده ۱ سن کودکی را از تولد تا ۱۸ سالگی منظور کرده است.

۷- ماده ۴۵ قانون حمایت خانواده مصوب ۱۳۹۱

پذیرش سن رشد و شرایط رشد بجای سن بلوغ در جرایم مهمی است که می‌تواند موجب صدور احکام سنگین زندان و اعدام برای کودکان کمتر از ۱۸ سالی باشد که مرتکب نقض حقوق کیفری شده‌اند. این ماده می‌گوید:

**” در جرائم موجب حد یا قصاص هرگاه افراد بالغ کمتر از هجده سال، ماهیت جرم انجام شده و یا حرمت آن را درک نکنند و یا در رشد و کمال عقل آنان شبهه وجود داشته باشد، حسب مورد با توجه به سن آنها به مجازاتهای پیش‌بینی شده در این فصل محکوم می‌شوند. تبصره- دادگاه برای تشخیص رشد و کمال عقل می‌تواند نظر پزشکی قانونی را استعمال یا از هر طریق دیگر که مقتضی بداند، استفاده کند.“**

تصویب این قانون به صورت قطعی تحت تاثیر:

۱- میثاق بین‌المللی حقوق مدنی و سیاسی، مصوب ۱۹۶۲ سازمان ملل که ایران بدون شرط به آن پیوسته است.

۲- تصویب کنوانسیون حقوق کودک با حق شرط بوسیله مجلس شورای اسلامی ایران بوده است.

دلیل این امر تعهدات دولت ایران به موجب این دو سند بین‌المللی می‌باشد. بدیهی است که بهترین حالت ممکن برای کودکان پذیرش سن ۱۸ سالگی به عنوان سن مسئولیت قطعی آنها در امور کیفری می‌باشد. اما دیدگاه‌های متعادل نسبت به دیدگاه سنتی اسلامی نیز در

تصویب این قانون موثر بوده است. این اقدام به واقع نظریه مسئولیت بر مبنای ملاک قرار دادن بلوغ شرعی را تغییر داده است. با تصویب این قانون تدریجی بودن سن رشد و بلوغ و توجه شرایط روحی و شخصیت و احساسات کودکی در تشخیص شرایطی که ماده ۹۱ مقرر کرده است، وارد ساختار عدالت کیفری شده است. به دلیل عدم شفافیت قانون و اینکه همچنان قانون خود را به بلوغ شرعی متعهد دانسته و یک سن روشنی برای پایان کودکی و آغاز بزرگسالی مشخص نکرده است، اجرای این قانون اهمیت زیادی دارد. اهمیت از این سو است که اجرای خوب آن موجب نجات جان افراد کمتر از ۱۸ سال از مجازت‌های سنگین حدود و قصاص و ممانعت از اعمال و اجرای مجازات مرگ برای کودکان می‌گردد.

بخش سوم: چالش‌های تشخیص  
تفاوت بین سن رشد جزایه با سن  
مسئولیت

اگر پرونده امیر حسین جعفرپور و فاطمه سالبهی<sup>۸</sup> که هر دو علیرغم زیر ۱۸ سال بودن مجازات مرگ درباره آنها اجرا شد را بازخوانی مجدد کنیم، به سادگی متوجه می شویم که رشد جزایی این دو فرد زیر ۱۸ سال از سوی دادگاه و پزشکی قانونی مفروض انگاشته شده و آنها را از نظر رشد شخصیتی، توانمند برای درک ماهیت جرم دانسته‌اند. در حالی که بسیاری دیگر افراد کمتر از ۱۸ سال که با انگیزه‌های ناگهانی مرتکب جرم مشابه شده‌اند، فاقد رشد جزایی در نظر گرفته شدند و به مجازات حداکثر ۵ سال زندان محکوم شدند. بدیهی است ویژگی‌های شخصیتی می‌تواند بین نوجوانان تفاوت‌هایی ایجاد کند، اما نه تا این اندازه که یکی به اعدام و دیگری به ۵ سال زندان محکوم شود. درست است که یکی زودتر بالغ می‌شود و رشد جسمانی بیشتری دارد و ممکن است شرایط رشد او در خانواده یا حتی تغذیه او سبب شده باشد تا امکان درک ماهیت وقایع اطراف خود را بهتر داشته باشد و دیگری کمتر یا تاخیر داشته باشد. از همین نظر لازم است قانون همه را یکسان مورد حمایت قرار دهد ولیکن مجازات افراد در حالتی که مرتکب عمل نقض حقوق کیفری واحدی شده باشند، بر مبنای انگیزه مجرمانه، درک میزان و ماهیت عمل مجرمانه و همچنین انتظار و یا نتیجه عمل مجرمانه متفاوت باشد. همه این‌ها میزان مسئولیت را متناسب با میزان رشد جزایی در فرد را پیش می‌آورد.

**۱) تفاوت بین میزان مسئولیت جزایی و مجازات بر اساس اعمال و پذیرش سن رشد جزایی با میزان مسئولیت بدون پذیرش رشد جزایی یکی از مهمترین چالش‌های این قانون می‌باشد.** منظور از این سخن اینکه، به زبان ساده بر اساس همین قانون امکان اعمال مجازات مرگ برای یک فرد ۱۶ یا ۱۷ ساله که مرتکب جرم قتل، تجاوز و یا جرم محاربه شده باشد ممکن است فراهم شود و در شرایط یکسان، دیگری نجات یابد.

قانون شرایطی را فراهم کرده که نوجوانی که مرتکب تجاوز و قتل ستایش قریشی ۵ ساله شده بود با عدم پذیرش شرایط اعمال ماده ۹۱ قانون مجازات اسلامی بوسیله پزشکی قانونی و دادگاه حکم اعدام (قصاص) درباره او اجرا شد.<sup>۹</sup> درحالی‌که موارد متعدد دیگری با اعمال ماده ۹۱ از مجازات رها شدند. در یک تحقیق یکی از وکلای دادگستری و استاد دانشگاه با کمک همکار خود با ۳۴ نوجوان در کانون اصلاح و تربیت تهران مصاحبه داشته‌اند که تنها یک نفر آنها که امیرحسین جعفرپور بود اعدام شده و بقیه با استفاده از شرایط مقرر در ماده مذکور از اعدام رها شدند.<sup>۱۰</sup>

**۲) چالش بعدی را می‌توان در نحوه اعمال ماده ۹۱ مرتبط دانست.** آنچه در این قانون آمده، حالت اختیاری دارد. با این توصیف که دادگاه‌ها و سایر مراجع قضایی ملزم به کسب

۸- فاطمه سالبهی در سال ۲۰۱۵ به دلیل قتل همسرش به صرف اینکه برنامه ریزی برای قتل داشته، به اعدام محکوم و حکم درباره او اجرا شد.

۹- حکم اعدام امیرحسین جعفرپور قاتل ستایش کودک ۵ ساله مهاجر افغان در تاریخ ۱۴ دی ۱۳۹۶ اجرا شد.

۱۰- مصاحبه دکتر مجتبی فرحبخش با ۳۴ نوجوان که مرتکب جرایمی شده بودند که اگر ماده ۹۱ نبود ممکن بود همگی اعدام شوند.

نظر پزشکی قانونی نیستند. آنها می‌توانند خود اقدام به بررسی وضعیت رشد عقلی کودک و در صورت لزوم و تشخیص از پزشکی قانونی نظر تخصصی درخواست نمایند. اگر چه در حال حاضر رویه چنین شده که اغلب دادگاه‌ها نظر پزشکی قانونی را درخواست می‌کنند و اگر چنین نکنند دیوان عالی کشور امکان رد حکم دادگاه را دارد، اما به دلیل اینکه متن قانون افاده تکلیف برای قاضی و دادستان نمی‌نماید، دادگاه می‌تواند در پرونده‌ای از نظر شخصی یا قضایی خود پیروی نماید. این اتفاق می‌تواند در پرونده‌های مهم و جایی که احساسات عمومی جریحه‌دار می‌شود، مانند موارد تجاوز یا در پرونده‌های امنیتی که شاکی حکومت محسوب می‌شود رخ دهد.

**۳) چالش دیگر به برخورد دادگاه با نظریه پزشکی قانونی مربوط می‌شود.** برخورد دادگاه‌ها گاهی به صورت سلیقه‌ای است. یک قاضی ممکن است نظر پزشکی قانونی را که حکم به عدم رشد عقلی نوجوان ۱۷ ساله‌ای داده را قبول و دادگاهی یا قاضی دیگری نپذیرد. برخی دادگاه‌ها خود شروع به سوال از نوجوان می‌کنند تا متوجه شوند او ماهیت عمل مجرمانه را درک می‌کرده یا خیر. درحالی‌که تشخیص این موضوع نیاز به کمک متخصص یا استفاده از وسایل تخصصی پزشکی مانند سی‌تی‌اسکن یا ام‌آر‌آی دارد. لازم است تا برای تشخیص بهتر رشد جزایی و رشد عقلی کودکان و میزان آن از همه امکانات بهره‌گرفت تا سیستم عدالت کیفری دچار رفتار سلیقه‌ای قضات و یا رفتار توأم با بی‌عدالتی در حق آنها نشود.

**۴) چالش بعدی به نحوه وقوع حادثه منجر به وقوع جرم مرتبط می‌گردد.** طبیعی است که شخصیت نوجوانان و ویژگی‌های شخصیتی آنها بر اساس ژنتیک، محیط رشد عاطفی آنها، آسیب‌هایی احتمالی و فاکتورهای دیگری متفاوت هستند. این تفاوت‌ها در ایام بلوغ امکان تصمیم‌گیری در حالت‌های خطرناک را سخت‌تر می‌سازد. به طوری که ممکن است نوجوانان رفتار پرخطر داشته باشند و منجر به وقوع جرم و نقض حقوق کیفری شود. ملاحظه شخصیت و ویژگی‌های فردی آنها در طول تحقیقات، دادرسی میزان رشد عقلی و عاطفی آنها لحاظ می‌گردد و در حکم نهایی دادگاه آنجا که سرانجام میزان مسئولیت آنها در قبال نقض حقوق کیفری مورد سنجش قضایی قرار می‌گیرد، اهمیت بسزایی دارد.



بخش چهارم: ویژگی‌های شخصیت  
و تاثیر آن در رشد جزایه و مسئولیت  
افراد کمتر از ۱۸ سال در قبال پدیده  
نقض حقوق کیفری

در مقررات داخلی ایران برای جرایم تعزیری به سن رشد کودک توجه شده است. مثلاً در جرایم قاچاق مواد مخدر که همچنان مجازات اعدام برای مواردی وجود دارد. اگر فرد کمتر از ۱۸ سال مرتکب قاچاق یا نگهداری مقداری مواد مخدر شود، جرم انجام دهد به هر گستردگی که باشد مجازات اعدام نخواهد گرفت. حداکثر مجازات افراد زیر ۱۸ سال در این موارد پنج سال نگهداری در کانون اصلاح و تربیت می‌باشد.<sup>۱۱</sup> در سایر بخش‌های همین قانون به خصوص در بخش آخر آن آمده: «دادگاه می‌تواند با توجه به اوضاع متهم و جرم ارتكابی، به جای صدور حکم به مجازات نگهداری یا جزای نقدی که در موارد الف و ث این ماده آمده است، حکم به اقامت در منزل در ساعاتی که دادگاه معین می‌کند یا نگهداری در کانون اصلاح و تربیت در دو روز آخر هفته برای مدت سه ماه تا پنج سال، بدهد.» بدین ترتیب مشاهده می‌شود که قانون مجازات اسلامی به شخصیت و اوضاع فرد کمتر از ۱۸ سال در جرایم تعزیری توجه و میزان مجازات کاهش چشمگیری پیدا می‌کند. این قانون امکانی را فراهم کرده تا به رشد جزایی کودک و نوجوان توجه کامل شود. همچنین میزان رشد جزایی را در میزان مسئولیت او موثر بدانند.

قانون مجازات اسلامی درباره جرایم حدود و قصاص بر اساس جدولی که پیش‌تر نشان دادیم، نوجوان زیر ۱۸ سال را دارای رشد کامل جزایی فرض کرده است. مگر اینکه رشد عقلی او کامل نباشد و ماهیت جرم را درک نکرده باشد. برخورد دوگانه قانون درباره جرایم متعدد محل تامل است.<sup>۱۲</sup> دلیل عمده این رفتار این است که قانونگذار خود را درباره جرایم حدود و قصاص متعهد به اجرای فقه جعفری کرده است. تحولات رشد جزایی در فقه نادیده گرفته شده و همه افراد بالغ بر اساس فقه مسئول شناخته می‌شوند. با این حال ماده ۹۱ مورد اشاره چنانچه پیش‌تر بیان شد، امکان معاینه بوسیله پزشکی قانونی برای تشخیص میزان رشد جزایی و مسئولیت داده است. آنچه مناقشه‌انگیز است اینکه همه اینها اختیاری و به اختیار قاضی است. با این وجود، ماده ۹۱ تحول مهمی رقم زده که به رشد تدریجی کودک و نوجوان و تناسب نسبی بین رشد جزایی و مسئولیت توجه نشان داده می‌شود. در حال حاضر تمامی افراد زیر ۱۸ سال که متهم به نقض مقررات کیفری حدود و قصاص می‌شوند، بر اساس رویه معمول همگی به پزشکی قانونی برای تشخیص میزان رشد و مسئولیت معرفی می‌شوند. این اتفاق تحول بزرگی در سن مسئولیت کیفری در نظام عدالت کیفری اطفال و نوجوانان بوجود آورده است.

رویه قضایی سال‌های اخیر نشان می‌دهد که تعداد زیادی افراد زیر ۱۸ سال که مرتکب جرایم حدود و قصاص شده‌اند از امکانات ناشی از تحول مورد نظر بهره‌مند و بجای مجازات اعدام (قصاص) به پنج سال زندان محکوم شده‌اند. پرونده‌های زیادی هستند که به همین روش رسیدگی و ختم می‌شوند. در عین حال تعداد محدودی نیز همچنان حکم اعدام و قصاص

۱۱ - بند الف ماده ۸۹ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲

۱۲ - بند الف ماده ۹۱ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۹۲

دریافت می‌کنند. دلیل این اتفاق این است که سن رشد جزایی آنها به تشخیص پزشکی قانونی در حد یک بزرگسال بوده است. سوالی که اینجا باید مطرح شود اینکه آیا تشخیص پزشکی قانونی در این موارد کافی و صحیح است؟

به نظر می‌رسد پزشکی قانونی نیاز دارد تا بررسی‌های دقیق‌تر علمی، درباره رشد مغزی و ذهنی نوجوانان به عمل آورند. ویژگی‌های شخصیتی افراد کمتر از ۱۸ سال از آنها افراد متفاوتی می‌سازد که تا رسیدن به سن بزرگسالی (بیش از ۱۸ سال) ممکن است از درک برخی خشونت‌ها و شناخت ماهیت جرایم عاجز باشند. از این رو قانون آیین دادرسی کیفری پیش‌بینی تشکیل پرونده شخصیت انجام داده تا امکان بررسی ابعاد مختلف شخصیتی چنین نوجوانانی، در فرایند دادرسی کیفری وجود داشته باشد.

با استناد به مواد ۲۰۳ و ۲۸۶ قانون آیین دادرسی کیفری و دستورالعمل تشکیل پرونده شخصیت مصوب ۲۶ شهریور ۱۳۹۸ قوه قضاییه اقدام به تصویب این دستورالعمل کرده است. در مقدمه، هدف از تصویب آن چنین عنوان شده: «نظر به اهمیت شناخت ابعاد شخصیتی و وضعیت فردی، خانوادگی و اجتماعی متهمان، به ویژه اطفال و نوجوانان و کاربرد اطلاعات شخصیتی آنان در فرایند رسیدگی و اجرای عدالت کیفری، دستورالعمل تشکیل پرونده شخصیت متهم به شرح مواد آتی است.» مجموع مواد این دستورالعمل وکلا، قضات و مشاوران دادگاه و از جمله پزشکی قانونی را به سمتی می‌برد تا شخصیت اطفال و نوجوانان در فرایند رسیدگی کیفری مورد توجه خاص قرار گیرند. بنابراین شخصیت اطفال و نوجوانان در فرایند رسیدگی مورد توجه قرار می‌گیرد. بدون اثبات رشد عقلی امکان محکومیت در جرایم حدود و قصاص وجود ندارد. آنچه محل ایراد است، شیوه رسیدن به سن رشد می‌باشد.

## نتیجه‌گیری

در قانون سابق مجازات اسلامی بین سن رشد و سن مسئولیت تفاوت و تمایزی وجود نداشت. در قانون جدید مجازات اسلامی و قانون جدید آیین دادرسی کیفری ایران بین این دو سن تمایز ایجاد شده است. به طوری که رشد عقلی و سن مسئولیت کیفری مرتبط با هم شده‌اند. در نتیجه بین سن مسئولیت و سن رشد جزایی تفاوت و تمایز نسبی با توجه به مجموعه مقررات حاکم بر دادرسی اطفال و نوجوانان و تحولاتی که در زمینه پذیرش حمایت از همه کودکان کمتر از ۱۸ سال در مقررات به عمل آمده، همچنین اصول مقرر در مواد ۲۰۳ و ۲۸۶ قانون آیین دادرسی کیفری، شخصیت کودکان در جرایم تعزیری مورد توجه قرار گرفته است. در نهایت شخصیت نوجوانان (به خصوص بین سنین ۱۵ تا ۱۸ سال) در جرایم حدود و قصاص باید گفت با تحول بزرگی روبرو بوده است. درک ماهیت جرم و رشد عقلی نوجوانان ملاک تعیین میزان رشد کیفری و در نهایت مسئولیت کودکان معارض قوانین کیفری قرار گرفته است. البته حالت برتر این است که همه نوجوانان کمتر از ۱۸ سال اعم از اینکه ماهیت جرم را به ظاهر درک کنند یا نه نباید با مسئولیت سنگین و مجازات مرگ روبرو شوند. پیشنهاد این است که نسبت به اجرای مقرراتی که تحول مورد اشاره را فراهم کرده‌اند، تلاش برای تحول بیشتر در قوانین به نفع اطفال و نوجوانان به عمل آید.





تابستان ۱۴۰۰